

Publieke opinie

Hoofdstuk 3 van De sociale staat van Nederland 2019, ISBN 978 90 377 0923 0

3 Publieke opinie

Josje den Ridder en Paul Dekker

- In 2018 was de stemming in Nederland relatief positief in vergelijking met de tien jaar ervoor. De economische tevredenheid lag hoog, net als het vertrouwen in democratie en het institutioneel vertrouwen. Meer mensen vonden het met Nederland de goede kant op gaan.
  - Nederlanders zien vaker conflicten tussen groepen: zag begin 2019 43% gemiddeld een groot conflict tussen acht voorgelegde bevolkingsgroepen, in 2012 was dat nog 32%.
  - De manier van samenleven en immigratie/integratie zijn in 2018 de meest genoemde maatschappelijke problemen die mensen spontaan noemen als zij naar belangrijke aandachtspunten worden gevraagd. Economische kwesties vindt men sinds 2014 minder belangrijk dan tijdens de financieel-economische crisis.
  - Het klimaat wordt in 2019 vaker genoemd als probleem. Tussen 2010 en 2018 steeg het aandeel dat denkt dat klimaatverandering het gevolg is van menselijk handelen van 43% naar 71%.
  - Opvattingen over immigratie en de multiculturele samenleving zijn in 2018 niet negatiever dan vóór de vluchtelingen crisis van 2015-2016. De steun voor de EU is in 2018 hoger dan in de periode 2012-2016.
  - Verschillen in publieke stemming tussen Europese landen hangen samen met verschillen in de feitelijke voorspoed. Zo gaan veranderingen in de voorspoed in Nederland samen met veranderingen in tevredenheid met de economie en maatschappelijk optimisme.
  - Eigen welvaart en persoonlijk welbevinden zijn van beperkte invloed op waarderingen van de samenleving en van de politiek.
-

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de publieke opinie centraal. Om een algemene en brede indruk te krijgen van de publieke stemming, gaan we na hoe mensen vinden dat het met Nederland gaat (§ 3.2), hoe men oordeelt over politiek en democratie (§ 3.3), waarover men zich zorgen maakt (§ 3.4) en kijken we naar opvattingen over enkele maatschappelijke kwesties (§ 3.5). We richten ons bijna uitsluitend op Nederland en ook vooral op de publieke opinie als geheel (we kijken slechts beperkt naar subgroepen). Wel onderzoeken we in paragraaf 3.6 hoe algemene waarderingen van de ontwikkelingen in Nederland samenhangen met de feitelijke (leef)situatie en de waardering ervan.

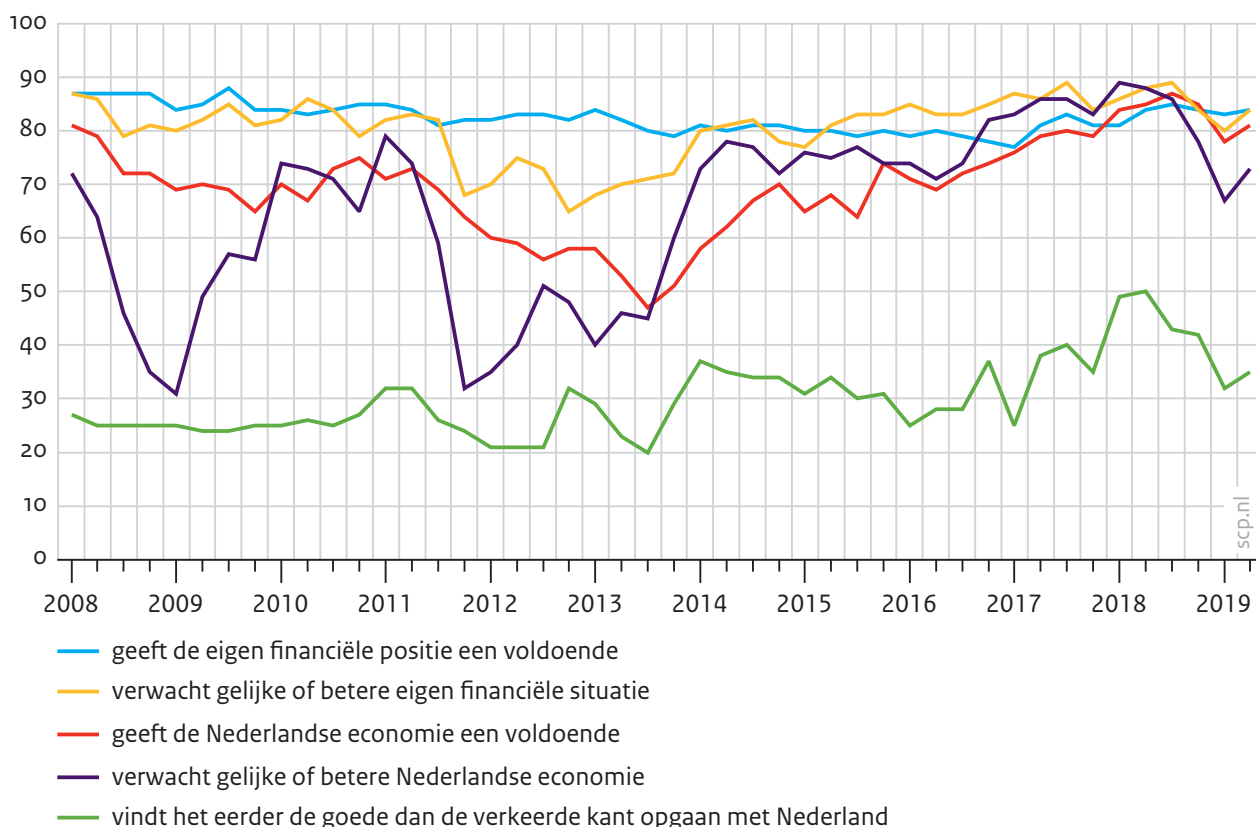
In de beschrijvingen van de gegevens staat de publieke opinie in 2018 (en waar mogelijk begin 2019) centraal en net als in andere hoofdstukken in deze publicatie vergelijken we 2018 met de tien jaar ervoor. We gebruiken hier vooral gegevens uit het (twee)jaarlijkse onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (cv)¹ en uit het Continu onderzoek burgerperspectieven (cob), dat elk kwartaal de publieke opinie in kaart brengt.² Daarnaast maken we gebruik van gegevens van de halfjaarlijkse Eurobarometer (EB).³

3.2 De stemming over economie en samenleving

In 2018 waren Nederlanders positief over de economie en hun eigen financiële situatie (zie figuur 3.1): gemiddeld gaf 83% de economische situatie in Nederland een voldoende en verwachtte 85% dat daarin de daaropvolgende twaalf maanden geen verslechtering zou komen. 83% gaf de eigen financiële situatie een voldoende en 87% verwachtte daarin geen verslechtering. De economische stemming was daarmee minstens zo positief als vóór de financieel-economische crisis van eind 2008. In 2008 en tussen 2012-2014 was de economische stemming aanzienlijk negatiever. Vanaf 2014 begon die langzaam te verbeteren, maar begin 2019 is het voorbij met de opgaande lijn in de economische en financiële tevredenheid. Het aandeel dat tevreden is met de economie neemt af en ook de andere economische indicatoren buigen af (vgl. ook CBS 2019). Dit lijkt vooral te maken te hebben met zorgen over dalende koopkracht (zie Dekker en Den Ridder 2019a: 9; zie ook hoofdstuk 5).

Figuur 3.1
Positievare (economische) stemming in 2018

Mening over de Nederlandse economie, eigen financiële situatie en richting van het land, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)^a

a De voldoende's zijn het percentage scores 6-10 op een schaal van 1-10 voor tevredenheid. De verwachtingen betreffen de komende twaalf maanden.

Bron: SCP (COB'08/1-'19/2)

In eerste helft van 2018 optimistisch over Nederland, daarna neemt optimisme af

Aan het einde van de COB-vragenlijst vragen we mensen of zij het, alles overziende, nu meer de goede of meer de verkeerde kant op vinden gaan met Nederland. Begin 2018 zijn Nederlanders positiever over de kant die Nederland op gaat dan de tien jaar ervoor (zie figuur 3.1). Ongeveer de helft (49%) vindt het in januari 2018 de goede kant op gaan, dat is duidelijk hoger dan het gemiddelde over de periode 2008-2019 (30%). In januari 2018 vindt 38% het de verkeerde kant op gaan en 12% weet het niet. Vanaf het derde kwartaal van 2018 neemt de wat positievere stemming weer wat af en is de groep die het de verkeerde kant op vindt gaan weer ruim groter. In april 2019 vindt 35% het de goede en 54% het de verkeerde kant op gaan.

De economische situatie is verreweg de meest genoemde reden om in 2018 positief te zijn over Nederland: het gaat goed met de economie, de werkgelegenheid en de koopkracht. Men hoopt dat er daardoor ook weer geld is om andere maatschappelijke vraagstukken, zoals de zorg, aan te pakken (Dekker et al. 2018b: 12-13). Mensen die vinden dat Nederland de verkeerde kant op gaat, maken zich zorgen over uiteenlopende thema's, onder andere over stijgende kosten van levensonderhoud, groeiende (inkomens)verschillen, het verlies van Nederlandse identiteit en eigenheid, hoge zorgkosten, de achteruitgang in verdraagzaamheid en verbondenheid, immigratie en/of de politiek (Dekker et al. 2018b: 8-10).

Meer Nederlanders zien conflicten tussen bevolkingsgroepen dan in 2012

De vraag naar de richting waarin het land zich beweegt, wordt wel gezien als indicator voor 'maatschappelijk onbehagen' (Steenvoorden 2016). Een andere manier om een indruk te krijgen van de mate van onbehagen in de samenleving, is door te kijken naar 'de mate waarin men de wereld waarneemt als vormgegeven door conflicten en wij/zij-verhoudingen' (Spruyt 2014: 79). Om dit zogenaamde conflictdenken in kaart te brengen, vragen we in de cv en het COB naar de mate waarin mensen *tegenstellingen*⁴ of *conflicten*⁵ zien tussen acht bevolkingsgroepen.⁶

Nederlanders zien vaker een sociale tegenstelling dan een conflict. Begin 2019 ziet 76% van de Nederlanders een (zeer) grote tegenstelling tussen arme en rijke mensen (Dekker en Den Ridder 2019a: 30 e.v.). Daarmee is dat de meest genoemde tegenstelling en dat was de afgelopen tien jaar, met uitzondering van 2012, steeds het geval. Als we mensen vragen tussen welke groepen zij conflicten zien, staat het verschil tussen allochtone en autochtone Nederlanders bovenaan: 69% ziet een (zeer) groot conflict tussen beide groepen.

De afgelopen negen jaar is er geen toename in het gemiddelde tegenstellingdenken: in 2010 zag 50% gemiddeld grote tegenstellingen tussen acht voorgelegde groepen, in 2019 is dat 53%. Wel stijgt het aandeel dat *veel* grote tegenstellingen ziet: van 11% in 2010 naar 18% in januari 2019. Het denken in termen van *conflicten* is sinds 2012 (de eerste keer dat we dit hebben gemeten) wel gestegen: waar in 2012 32% gemiddeld een groot conflict zag tussen de acht bevolkingsgroepen, zag in 2019 43% dat. De mate van conflictdenken hangt samen met het oordeel over de richting van het land: mensen die veel conflicten zien, vinden vaker dat Nederland duidelijk de verkeerde kant op gaat (Dekker en Den Ridder 2019a: 34).

Meer mensen schamen zich voor Nederland

Het aandeel dat zich niet schaamt om een Nederlander te zijn nam tussen 2008/'09 en 2017/'18 geleidelijk af van 45% naar 30% (zie tabel 3.1). In 2017/'18 stemt 44% in met de stelling dat hij of zij zich weleens schaamt om een Nederlander te zijn, in 2008/'09 was dat nog 32%. Ouderen schamen zich vaker voor Nederland dan jongeren, en dat verschil is de afgelopen tien jaar gegroeid. Hogeropgeleiden schamen zich minder vaak voor Nederland. Mensen die zich schamen om Nederlander te zijn, vinden vaker dat Nederland zich in de verkeerde richting ontwikkelt (Den Ridder et al. 2019: 9).

Sociaal vertrouwen stabiel, iets positiever over omgangsvormen

Hoe kijken Nederlanders aan tegen het samenleven? Hebben ze vertrouwen in anderen? Als mensen moeten kiezen tussen de positie dat de meeste mensen te vertrouwen zijn of dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang, kiest 48% voor de eerste positie en 44% voor de tweede (zie tabel 3.1). Het aandeel dat anderen te vertrouwen vindt, is sinds 2008 stabiel. In het COB worden beide posities los bevroegd: in april 2019 zegt 61% anderen te vertrouwen en 43% dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met anderen. Die aandelen lagen de voorbije tien jaar steeds rond die niveaus.

In het cv-onderzoek toont een meerderheid van de Nederlanders zich negatief over de omgangsvormen in ons land. In 2017/'18 vindt 54% dat de normen en waarden steeds meer achteruitgaan; 45% vond dat niet. Wel zijn in dat onderzoeksjaar iets minder mensen negatief over de ontwikkeling van de normen en waarden dan in de periode 2008-2017. Ouderen en lageropgeleiden vinden vaker dan jongeren en hogeropgeleiden dat de normen en waarden achteruit zijn gegaan, en dat verschil is de afgelopen tien jaar gegroeid. Onder lageropgeleiden verbeterde de stemming over normen en waarden niet. Het oordeel over de normen en waarden hangt samen met het oordeel over Nederland: degenen die negatief zijn over normen en waarden, vinden vaker dat Nederland de verkeerde kant opgaat (Den Ridder et al. 2019: 9-10).

In het COB is op een andere manier gevraagd naar omgangsvormen. In juli 2018 vindt 67% dat mensen met steeds minder respect met elkaar omgaan (8% vindt dat niet). Ook in het COB is men in 2018 iets positiever over de omgangsvormen dan in eerdere jaren.

Tabel 3.1

Meer mensen schamen zich voor Nederland, sociaal vertrouwen stabiel

Oordelen over de samenleving, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
'er spelen vandaag de dag dingen in Nederland die maken dat ik mij ervoor schaam een Nederlander te zijn'							
(zeer) mee eens	32	35	31	36	39	45	+12
(zeer) mee oneens	45	43	43	40	36	30	-15
sociaal vertrouwen ^b							
vindt dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn	52	49	51	47	48	48	-3
vindt dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang	43	46	44	47	47	44	+1
ontwikkeling van normen en waarden in ons land ^c							
vindt dat de normen en waarden achteruit zijn gegaan	63	61	61	59	60	54	-9
vindt <i>niet</i> dat de normen en waarden achteruitgaan	35	38	38	40	38	45	+9

a Verschil 2008/'09-2017/'18 in procentpunten. Vet weergegeven verschillen geven aan dat het verschil tussen beide metingen significant is bij $p < 0,01$.

b 'Vindt u over het algemeen dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?'

c 'Sommige mensen zijn van mening dat de normen en waarden in ons land steeds meer achteruitgaan, anderen vinden juist dat ze vooruitgaan. Wat is uw mening hierover?' De opties 'vooruit' en 'gelijk' zijn samengenomen.

Bron: SCP/CBS (cv'08/'09-'17/'18)

3.3 Vertrouwen in instituties en opvattingen over politiek

In 2018 waren Nederlanders positiever over de richting van het land en over de economie dan in eerdere jaren. Ook het vertrouwen in instituties was in 2018 hoger dan in de periode 2010-2017 (tabel 3.2). In vergelijking met 2008 is het vertrouwen in de politie en het bedrijfsleven groter en dat in de rechtspraak en regering nagenoeg gelijk. Het vertrouwen in kerken is in 2017/'18 lager dan in 2008/'09, maar daalt de laatste jaren niet meer. De verschillen in vertrouwen tussen instituties blijven groot. Het aandeel dat (zeer) veel vertrouwen heeft in politie en justitie is groter dan het aandeel dat veel vertrouwen heeft in regering en kerken.⁷

Tabel 3.2

Meer vertrouwen in politie en rechtspraak dan in kerken en regering

Institutioneel vertrouwen, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)^a

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^b
politie	45	42	45	.	.	55	+10
rechtspraak	44	40	41	40	44	46	+2
bedrijfsleven	33	38	32	34	36	44	+11
regering	23	16	17	15	18	24	+1
kerken en religieuze organisaties	19	15	13	13	12	14	-5

a Vermeld zijn de percentages '(zeer) veel vertrouwen' als antwoord op de vraag 'Hoeveel vertrouwen heeft u in ....'

b Verschil 2008/'09-2017/'18 in procentpunten. Vet weergegeven verschillen geven aan dat het verschil tussen beide metingen significant is bij $p < 0,01$.

Bron: SCP/CBS (cv'08/'09-'17/'18)

In 2018 positiever over democratie en regering, maar even cynisch over politiek

Dat de stemming in 2018 relatief positief was, zien we ook terug in de eerste twee rijen van tabel 3.3. In vergelijking met twee jaar eerder zijn meer mensen (zeer of tamelijk) tevreden over het functioneren van de democratie (gestegen van 68% naar 75%) en meer mensen zijn tevreden met de regering (van 65% naar 74%). Daarmee is men nu even tevreden met democratie en regering als in 2008/'09. Het politiek cynisme is echter niet afgenomen: 51% vindt dat mensen zoals zij geen invloed hebben op wat de regering doet, 44% denkt dat kamerleden en ministers weinig geven om wat zij vinden en 60% vindt dat politici te veel letten op machtige groepen in plaats van op het algemeen belang.

In 2017/'18 wil 67% van de Nederlanders meer inspraak via referenda. In de vorige editie van de SSN zagen we dat de steun voor een referendum na de meting van 2014/'15 gedaald is, en dat blijft dus zo. Deze daling is waarschijnlijk een gevolg van het Oekraïne-referendum in 2015, waarbij met name hogeropgeleiden negatiever zijn geworden over het referendum-instrument (Dekker en Den Ridder 2017: 81). 44% vindt dat de inspraak op lokaal niveau groter moet worden, en ook dat aandeel is iets lager dan zo'n vijf jaar geleden.

Tabel 3.3

In 2018 meer mensen tevreden met democratie en regering, maar politiek cynisme blijft

Houdingen tegenover politiek, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)^a

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^b
tevreden met het functioneren van de democratie	79	74	71	69	68	75	-4
tevreden over de regering eens met de volgende stellingen:	75	64	63	61	65	74	-1
mensen als ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet	52	50	51	53	50	51	0
ik denk niet dat kamerleden en ministers veel geven om wat mensen zoals ik denken	42	44	44	48	46	44	+3
kamerleden letten te veel op het belang van enkele machtige groepen, in plaats van op het algemeen belang	56	61	60	65	62	60	+4
over sommige, voor ons land belangrijke beslissingen moet door de kiezers zelf worden gestemd, het zogenaamde referendum	79	79	79	82	69	67	-12
vindt dat inspraak groter moet worden ^c	48	49	48	53	47	44	-4

a Tevredenheidsvragen: 'zeer tevreden' en 'tamelijk' tevreden in antwoord op de vraag 'In hoeverre bent u tevreden over de wijze waarop de democratie in Nederland functioneert?' en 'zeer tevreden' en 'min of meer' tevreden in antwoord op de vraag 'Hoe tevreden bent u over het algemeen met wat de Nederlandse regering doet?'

b Verschil 2008/'09-2017/'18 in procentpunten. Vet weergegeven verschilscores geven aan dat het verschil tussen beide metingen significant is bij $p < 0,01$.

c Percentages 'groter' in antwoord op de vraag 'Wat vindt u van de mate van inspraak van de burgers op het bestuur van gemeente en provincie. Moet deze inspraak groter worden, kleiner worden of gelijk blijven?' (tot 2010 anders geformuleerd; de antwoorden zijn aangepast aan die op de nieuwe formulering).

Bron: SCP/CBS (cv'08/'09-'17/'18)

3.4 Publieke agenda's

Een onderdeel van het in kaart brengen van de stemming in Nederland, is kijken welke thema's en problemen voor mensen op een bepaald moment van belang zijn. We richten ons daarbij niet zozeer op de vraag wat er in het persoonlijke leven van mensen speelt, maar vragen expliciet wat zij belangrijke maatschappelijke problemen vinden voor Nederland als geheel.

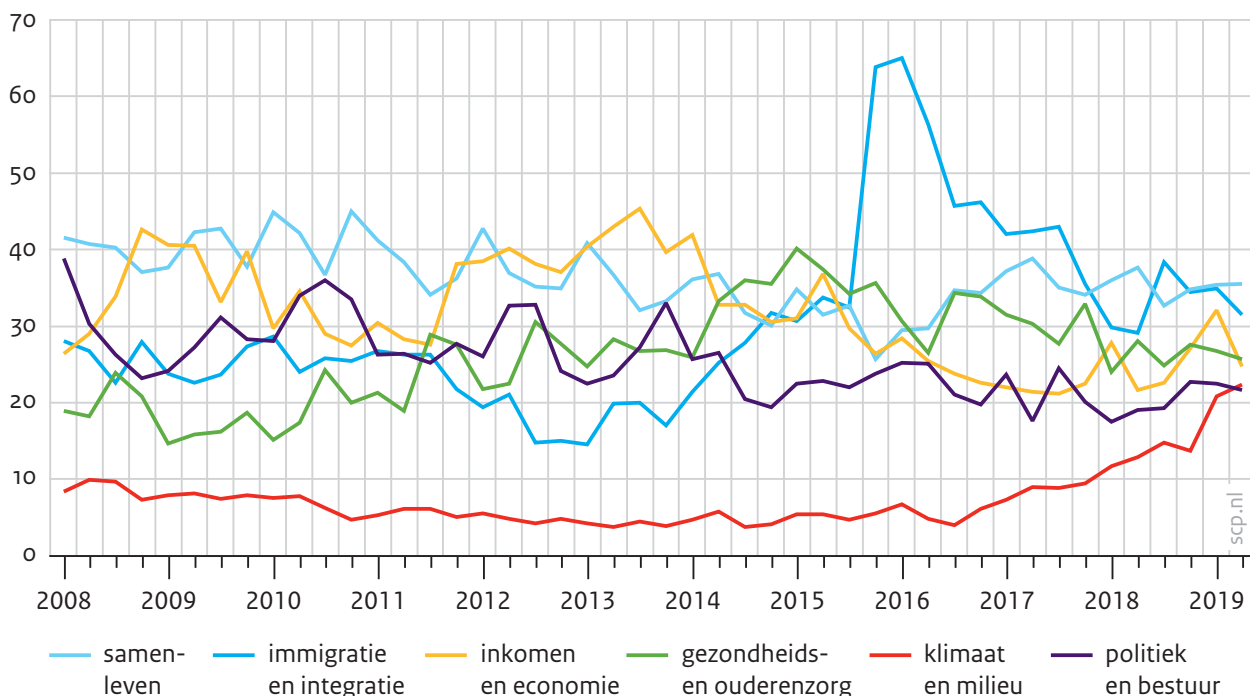
Bezorgdheid over het samenleven en de multiculturele samenleving

In het COB krijgen respondenten de gelegenheid om in hun eigen woorden aan te geven wat zij de belangrijkste maatschappelijke problemen vinden. Die open antwoorden worden ondergebracht in zestien hoofdcategorieën, waarvan we in figuur 3.2 de zes belangrijkste van april 2019 tonen. De manier van samenleven en immigratie/integratie worden het meest spontaan genoemd. Veel Nederlanders maken zich zorgen over de manier waarop we met elkaar omgaan, over asociaal gedrag en groeiende onverdraagzaamheid. Op het gebied van immigratie vindt men dat er te veel vluchtelingen naar Nederland komen, dat de opvang van vluchtelingen ten koste gaat van anderen en dat nieuwkomers zich onvoldoende aanpassen. Tijdens het hoogtepunt van de vluchtelingencrisis was immigratie verreweg het meest genoemde probleem; het onderwerp wordt nu minder vaak genoemd, maar staat nog steeds hoog op de agenda. Andere spontaan genoemde problemen zijn de gezondheidszorg (de kwaliteit van de ouderenzorg, hoge zorgkosten; zie Den Ridder et al. 2019: 27 e.v. voor een uitgebreid overzicht), inkomen en economie (waarbij het op dit moment vooral over koopkracht en inkomensverschillen gaat en minder over de economische situatie als zodanig) en zorgen over de politiek (men is negatief over de regering of de politiek in het algemeen, of klaagt over regeldruk).

Figuur 3.2

Samenleven en immigratie spontaan vaakst genoemd als maatschappelijk probleem

De zes meest genoemde maatschappelijke problemen, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten die probleem spontaan noemen)^a

a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?'

Bron: SCP (COB'08/1-'19/2)

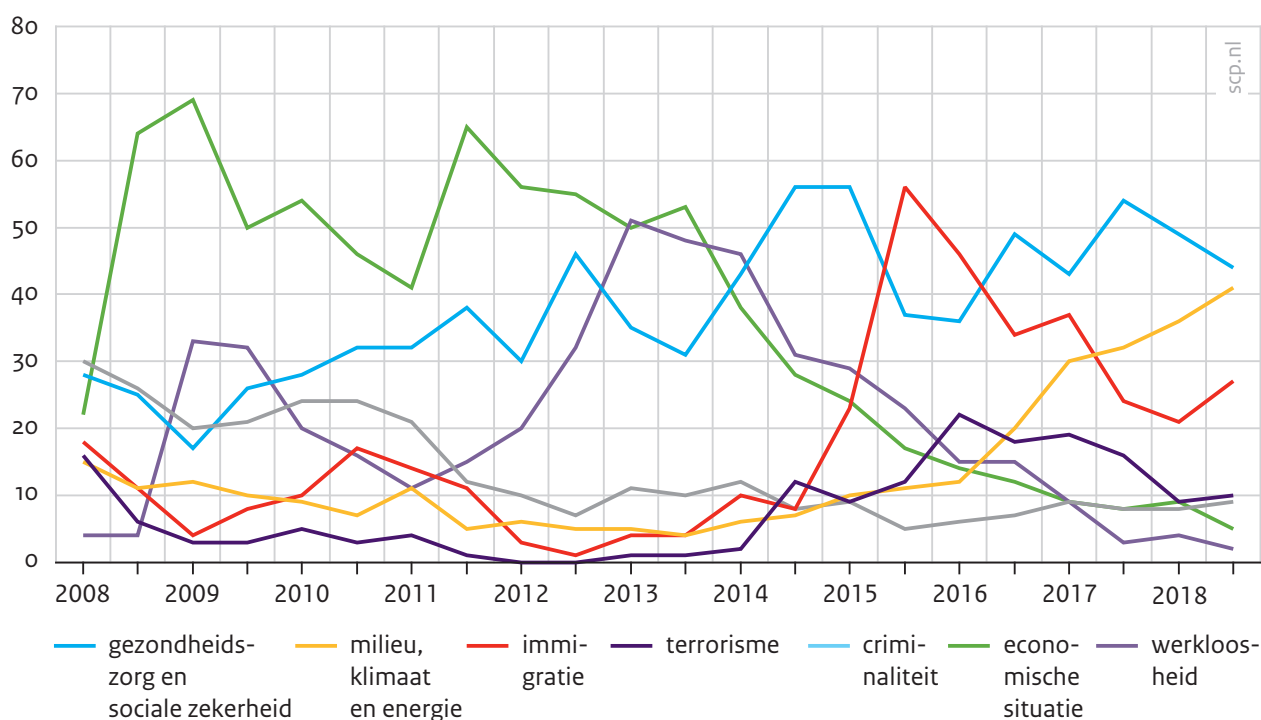
Zorgen over klimaat gegroeid

Het thema klimaat en milieu wordt sinds 2016 belangrijker in de spontaan genoemde maatschappelijke problemen. In de meeste gevallen gaat het dan om klimaatverandering als probleem, maar er zijn ook mensen die de klimaathype of de maatregelen van het ontwerp-klimaatakkoord als probleem zien (Dekker en Den Ridder 2019a: 17). Dat klimaat als onderwerp in de publieke opinie belangrijker wordt, zien we nog duidelijker in gegevens van de Eurobarometer waarin mensen een gesloten vraag naar nationale problemen krijgen (figuur 3.3). Het onderwerp staat daar op de tweede plek, na het breed geformuleerde probleem van gezondheidszorg en sociale zekerheid. Net als in figuur 3.2 is hier zichtbaar dat economische vraagstukken na 2013 sterk aan belang hebben ingeboet.

Figuur 3.3

Gezondheid en klimaat meest aangekruiste problemen

Belangrijkste problemen in de afgelopen tien jaar,^a personen van 15 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)

a 'Wat zijn volgens u momenteel de twee belangrijkste zaken die in Nederland spelen?' Respondenten kunnen op een lijst maximaal twee problemen aankruisen. De lijst met opgenomen problemen wordt soms aangepast. Tot en met voorjaar 2012 (EB 76.3) is gevraagd naar 'gezondheidszorg', vanaf najaar 2012 (EB 77.3) is gevraagd naar 'gezondheidszorg en sociale zekerheid'.

Bron: EC (Eurobarometer 69.2-90.3)

3.5 Maatschappelijke kwesties

In deze paragraaf bekijken we opvattingen van Nederlanders ten aanzien van een drietal maatschappelijke en politieke vraagstukken: 1) milieu en klimaat, 2) immigratie en integratie, en 3) de Europese Unie. De eerste twee thema's staan hoog op de publieke agenda – zoals we hierboven zagen. De laatste twee kwesties (immigratie en de EU) zijn samen

onderdeel van wat wel de culturele scheidslijn in de Nederlandse politiek wordt genoemd; de opvattingen over deze kwesties zijn de afgelopen twee decennia belangrijker geworden voor het begrip van het stemgedrag van Nederlanders (zie o.a. Aarts en Thomassen 2008).

Milieu en klimaat: meerderheid maakt zich zorgen

Er is het laatste jaar meer aandacht voor milieu en klimaat. Eerder zagen we al dat het onderwerp een prominentere plek inneemt op de publieke agenda dan tien jaar geleden. Het onderwerp staat ook hoger op de (Nederlandse) politieke agenda, na het klimaat-akkoord van Parijs in 2015 en recent na het Nederlandse klimaat-akkoord begin 2019. Met het toenemen van de publieke belangstelling voor het onderwerp komt het ook weer vaker voor in onderzoek naar de publieke opinie,⁸ nadat het daaruit langere tijd min of meer was verdwenen.⁹ Het is dus niet mogelijk opvattingen over milieu en klimaat door de tijd te volgen – zelfs niet over de toch beperkte periode van de afgelopen tien jaar. We baseren ons hier daarom vooral op eenmalige metingen, om de vraag te beantwoorden in hoeverre Nederlanders milieuproblemen en klimaatverandering problematisch vinden en wie daar in hun ogen iets aan zou moeten doen.

Een grote groep Nederlanders maakt zich zorgen over milieuproblemen, duurzaamheid of klimaatverandering.¹⁰ In 2018 is 88% het (helemaal) eens met de stelling dat de aantasting van het milieu een risico vormt voor de toekomst van kinderen; slechts 4% is het hiermee oneens. Een meerderheid (63%) maakt zich ongerust over de toestand van het milieu, 20% maakt zich daarover geen zorgen en 17% is neutraal. Een meerderheid is het oneens met de stelling dat al die drukte om milieu of duurzaamheid eigenlijk overdreven is.¹¹ Uit het COB blijkt dat de meeste mensen denken dat er sprake is van klimaatverandering. Het aandeel dat denkt dat dit komt door toedoen van de mens nam toe tussen 2010 en 2018 (zie tabel 3.4; zie ook Dekker et al. 2018a: 46). Uit de European Social Survey (ESS) 2016 blijkt dat verreweg de meeste Nederlanders – net als andere Europeanen – denken dat er sprake is van klimaatverandering en dat dit het gevolg is van menselijk handelen. 62% van de Nederlanders denkt dat de gevolgen van klimaatveranderingen voor mensen over de hele wereld negatief zullen zijn. Dat aandeel ligt onder het Europese gemiddelde. In Spanje, IJsland, Zweden en Portugal ligt het aandeel dat denkt dat de gevolgen van klimaatverandering negatief zijn boven de 80%.¹²

Tabel 3.4

Meer mensen denken dat klimaatverandering gevolg is van mensen handelen

Mening over klimaatverandering^a, personen van 18 jaar en ouder, 2010 en 2018 (in procenten)

	2010	2018	Δ^b
er is geen klimaatverandering	1	1	0
we weten niet of er klimaatverandering is	16	6	-10
er is klimaatverandering, maar dit komt niet door toedoen van de mens	28	10	-18
er is klimaatverandering als gevolg van menselijk gedrag	43	71	+28
ik weet het niet	12	13	+1

a Vraagstelling: 'Wat is uw positie in de discussie over klimaatverandering?'

b Verschil 2010-2018 in procentpunten. Vet weergegeven verschillen geven aan dat het verschil tussen beide metingen significant is bij $p < 0,01$.

Bron: SCP (COB'10/2 en '18/1)

Wie is er volgens Nederlanders aan zet om iets te doen aan milieuproblemen en klimaatverandering? In de SSN 2017 lieten we zien dat in 2016/'17 de steun voor wetten om bedrijven te dwingen het milieu te sparen groter is dan de steun om burgers daartoe te dwingen (78% vs. 57%) en dat tussen 1993 en 2016/'17 de steun om burgers en bedrijven te dwingen afnam (Dekker en Den Ridder 2017: 72-73). In deze editie van de cv is de vraag naar het dwingen van burgers en bedrijven vervangen door de vraag welke groepen in de ogen van de respondent een bijdrage *kunnen* en *willen* leveren aan het oplossen van het milieuprobleem (zie figuur 3.4).

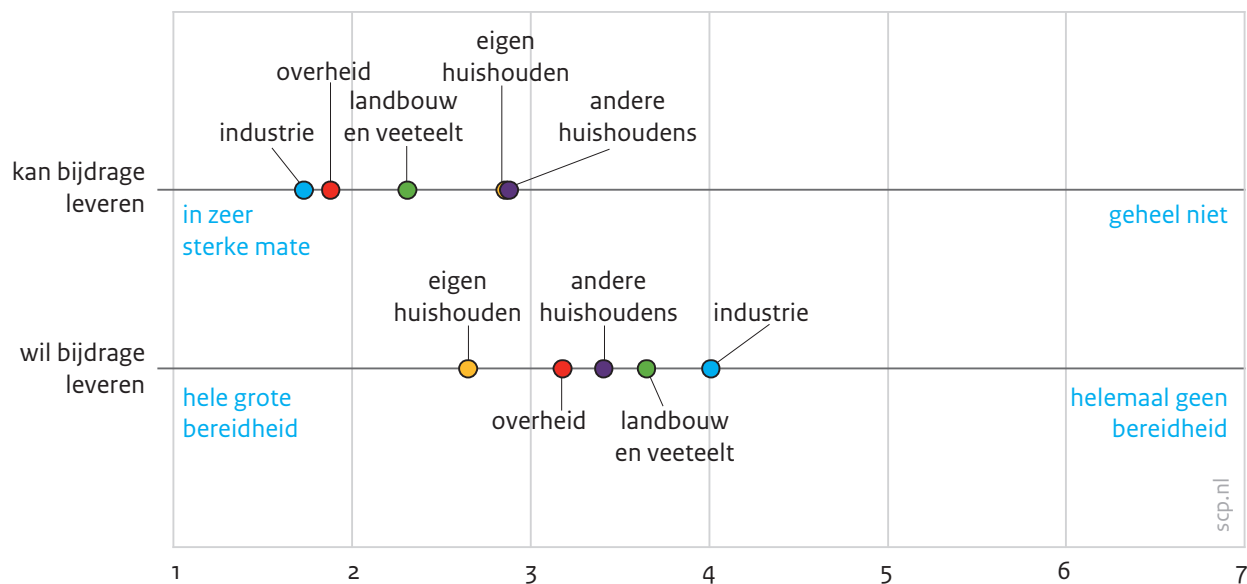
Over het algemeen heerst er een maakbaarheidsgevoel: gemiddeld worden alle groepen (d.w.z. industrie, overheid, landbouw, het eigen huishouden en andere huishoudens) aan de linkerkant van de schaal geplaatst, wat aangeeft dat men eerder denkt dat zij een sterke bijdrage kunnen leveren dan dat zij geheel niets zouden kunnen doen. Gemiddeld denkt men dat de industrie en de overheid het grootste verschil kunnen maken. Van huishoudens verwacht men dat die minder kunnen bijdragen – maar ook van hen verwacht men dat ze een bijdrage kunnen leveren.

Als vervolgens wordt gevraagd van welke groepen men denkt dat zij ook bereid zijn om daadwerkelijk een bijdrage te leveren, denken Nederlanders dat het eigen huishouden het meest bereid is om iets te doen. De minste bereidheid ziet men bij de groep waarvan men denkt dat diens actie het grootste effect zou hebben: de industrie. Als wordt gevraagd wie men verantwoordelijk acht voor duurzame ontwikkeling, dan zien de meeste Nederlanders een verantwoordelijkheid voor de overheid, het bedrijfsleven én burgers. Op een schaal van 1-10, waarbij 1 staat voor 'helemaal niet verantwoordelijk' en 10 voor 'heel erg verantwoordelijk', scoort de overheid gemiddeld een 8,4; het bedrijfsleven een 8,3 en consumenten scoren een 7,8.

Figuur 3.4

Nederlanders denken dat industrie het grootste verschil kan maken, maar verwachten daar minste bereidheid van

Perceptie van wie een bijdrage kan^a en wil^b leveren aan het oplossen van milieuproblemen, personen van 18 jaar en ouder, 2017/'18 (in gemiddelde scores)

- a De vraag is telkens: ‘In hoeverre u vindt dat de genoemde personen/instanties volgens u werkelijk een bijdrage kunnen leveren aan de oplossing van het milieuprobleem?’
- b De vraag is telkens: ‘In hoeverre u vindt dat de genoemde personen/instanties volgens u bereid zijn om een bijdrage te leveren aan de oplossing van het milieuprobleem?’

Bron: SCP/CBS (CV'17/'18)

Immigratie en de multiculturele samenleving: niet negatiever na vluchtelingencrisis

In 2016 is er een piek in de publieke zorg over het vraagstuk van immigratie (zie § 3.4), maar dat lijkt tot op heden in de bevolking als geheel niet te hebben geleid tot grote verschuivingen in opvattingen over immigratie of de multiculturele samenleving. Opvattingen over immigratie en de multiculturele samenleving zijn redelijk stabiel of worden zelfs iets positiever tussen 2008-2018. Ook als we verder teruggaan in de tijd (of naar andere onderzoeken kijken) zien we dat opvattingen niet negatiever worden (Dekker en Den Ridder 2017: 74-75; Heath en Richards 2016; Rooduijn 2017).¹³

De steun voor het soepel afgeven van een verblijfsvergunning voor iemand die in het eigen land bedreigd wordt, is veel groter dan die voor een huwelijksmigrant of economische migrant (zie tabel 3.5). In 2017/'18 wil 87% soepelheid voor een politieke vluchteling, 56% voor een huwelijksmigrant en 45% voor een economische migrant. Die aandelen zijn vergelijkbaar met die in 2016/'17. In vergelijking met 2008/'09 nam de steun voor soepelheid ten aanzien van een huwelijksmigrant toe.¹⁴ Een groot deel van de Nederlanders (58%) vindt niet dat Nederland meer vluchtelingen op zou moeten nemen (tabel 3.6). 15% vindt dat Nederland wel meer vluchtelingen moet opnemen, 27% kiest een neutrale positie of weet het niet.

Hoe kan het dat enerzijds mensen soepel willen zijn bij politieke vluchtelingen, maar anderzijds velen niet willen dat Nederland meer vluchtelingen opneemt? Uit onderzoek waarin wordt doorgespraakt over dit onderwerp (zie Mensink en Miltenburg 2018; Den Ridder et al. 2016), blijkt wat de oorzaak zou kunnen zijn. Hoewel sommigen heel uitgesproken opvattingen hebben over vluchtelingen, zijn veel mensen ambivalent. Ze hebben wel begrip voor economische migranten en politieke vluchtelingen, vinden in principe dat er plek moet zijn voor mensen die vluchten voor geweld of bedreigingen, maar ze willen aan de andere kant ook niet te veel vluchtelingen opnemen, vermoeden bij veel migranten toch vooral economische motieven en hopen dat politieke vluchtelingen na verloop van tijd terug gaan naar het land van herkomst. De grote steun voor een soepele omgang met verblijfsvergunningen voor mensen die in het land van herkomst bedreigd worden, moet dus niet zonder meer worden opgevat als een indicatie van een open houding ten aanzien van politieke vluchtelingen.

In 2017/'18 vindt 29% dat er te veel andere nationaliteiten in ons land wonen. Dat aandeel is vergelijkbaar met dat van twee jaar eerder, maar lager dan dat in 2008, toen nog 39% vond dat er te veel nationaliteiten in Nederland zijn (zie tabel 3.5). Over de vraag of Nederland een prettiger land zou zijn zonder migranten is men verdeeld. In de eerste helft van 2019 denkt 37% van wel en 34% van niet. Die aandelen zijn de afgelopen tien jaar redelijk stabiel. 45% vindt dat de aanwezigheid van verschillende culturen winst is voor de samenleving, 26% vindt van niet. Ook deze houdingen zijn de afgelopen tien jaar redelijk stabiel.

Tabel 3.5

In vergelijking met 2008 minder mensen negatief over te veel nationaliteiten in Nederland

Instemming met stellingen over immigratie en integratie, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
vindt u over het algemeen dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in ons land wonen?	39	39	32	36	31	29	-10
voorkeur voor soepelheid bij het afgeven van verblijfsvergunningen ^b aan							
iemand die door de politieke situatie in zijn land persoonlijk bedreigd wordt	85	86	85	86	85	87	+2
een zoon van een hier legaal verblijvende buitenlander die zijn toekomstige vrouw naar Nederland wil laten overkomen.	44	44	48	52	53	56	+13

Tabel 3.5

(Vervolg)

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
iemand die door de economische situatie in zijn land geen of nauwelijks middelen van bestaan heeft	46	43	45	47	45	45	-1

- a Verschil 2008/'09-2017/'18 in procentpunten. Vet weergegeven verschillcores geven aan dat het verschil tussen beide metingen significant is bij $p < 0,01$.
- b 'Ik noem u nu een aantal redenen waarom mensen uit andere landen in ons land willen komen wonen of werken. Wilt u aan de hand van deze kaart aangeven in welke mate u vindt dat de Nederlandse overheid al dan niet soepel moet zijn in het afgeven van verblijfsvergunningen aan deze mensen uit andere landen?' Vermeld zijn de percentages 'zeer soepel' en 'enigszins soepel' (in plaats van 'niet zo soepel', 'helemaal niet afgeven' en 'weet niet').

Bron: SCP/CBS (cv'08/'09-'17/'18)

Tabel 3.6

Opvattingen over immigranten stabiel

Opvattingen over immigranten, vluchtelingen en de EU, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)^a

		2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2018	2019	Δ^b
Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen	oneens	32	32	34	31	31	35	34	+2
de aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving	eens	40	40	37	40	39	36	37	-3
Nederland moet meer vluchtelingen opnemen dan het nu doet	oneens	27	28	24	25	27	24	26	-1
	eens	40	41	43	43	42	44	45	+5
	oneens	.	.	.	56	57	57	58	
	eens	.	.	.	13	13	13	15	

- a De percentages 'eens' en 'oneens' tellen samen met 'neutraal / ik weet het niet' op tot 100%. De stellingen zijn niet altijd in alle kwartalen voorgelegd.
- b Verschil 2008/'09-2019 in procentpunten. Vet weergegeven verschillcores geven aan dat het verschil tussen beide metingen significant is bij $p < 0,01$.

Bron: SCP (COB'08/1-'19/2)

In 2018 positiever over de EU dan in 2012-2016

De hoogte van de steun voor het EU-lidmaatschap verschilt iets per onderzoek en gebruikte vraag (zie tabellen 3.7 en 3.8; zie ook Dekker en Den Ridder 2019b: 34), maar de groep voorstanders van het lidmaatschap is in alle gevallen groter dan de groep tegenstanders. Tegenstanders van het lidmaatschap wijzen op de hoge kosten ervan en het verlies van nationale zeggenschap. Dit laatste punt wordt overigens breder gedeeld: 48% vindt dat Nederland te veel macht heeft overgedragen aan de EU, 20% vindt van niet. Mensen die het lidmaatschap van de EU steunen, doen dit vooral uit economische motieven: zij denken dat Nederland als klein handelsland baat heeft bij het lidmaatschap. Veel Nederlanders zien de EU als een noodzakelijk kwaad: men is voorstander van het lidmaatschap, maar heeft verder geen heel warme of positieve gevoelens voor of oordelen over de EU of de manier waarop de EU functioneert (Dekker en Den Ridder 2019b: 36-39). Het vertrouwen in de EU ligt lager dan het vertrouwen in nationale politieke instituties, en de tevredenheid met het functioneren van de Europese democratie is laag (Dekker en Den Ridder 2019b: 25).

Opvattingen over de EU zijn in 2018 en begin 2019 iets positiever dan in de periode 2012-2016. Toen lag de steun voor de EU lager, onder andere als gevolg van de economische crisis en de vluchtelingencrisis (vgl. Hartevelde et al. 2018). Dat de opvattingen over de EU weer wat positiever zijn, heeft vermoedelijk te maken met het feit dat de stemming over samenleving en politiek ook in het algemeen wat positiever is (Dekker en Den Ridder 2019b: 25).

Tabel 3.7

In 2018 iets positiever over de EU dan in de jaren ervoor

Opvattingen over het EU-lidmaatschap, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)^a

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^b
vindt in het algemeen gesproken het EU-lidmaatschap van Nederland een							
goede zaak	65	62	57	56	58	66	+1
slechte zaak	8	11	15	18	14	10	-1

a De percentages 'goede zaak' en 'slechte zaak' tellen samen met 'neutraal / ik weet het niet' op tot 100%.

b Verschil 2008/'09-2017/'18 in procentpunten.

Bron: SCP/CBS (cv'08/'09-'17/'18)

Tabel 3.8

In 2018/'19 iets positiever over de EU

Opvattingen over immigranten, vluchtelingen en de EU, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)^a

		2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2018	2019	Δ ^b
het Nederlandse	oneens	16	18	23	25	23	18	19	+3
lidmaatschap van de	eens	47	47	44	41	43	50	53	+6
EU is een goede zaak									
de politiek in Den	oneens	.	.	18	16	14	18	20	
Haag heeft te veel	eens	.	.	50	56	55	48	48	
macht overgedragen									
aan Europa.									

a De percentages 'eens' en 'oneens' tellen samen met 'neutraal / ik weet het niet' op tot 100%. De stellingen zijn niet altijd in alle kwartalen voorgelegd.

b Verschil 2008/'09-2019 in procentpunten.

Bron: SCP (COB'08/1-'19/2)

3.6 Opvattingen over Nederland, de economie en het eigen leven

In deze paragraaf nemen we enkele algemene waarderungen van de ontwikkelingen in ons land onder de loep en bekijken we hoe die samenhangen met de feitelijke situatie in het land en met de eigen leefsituatie en waardering daarvan.

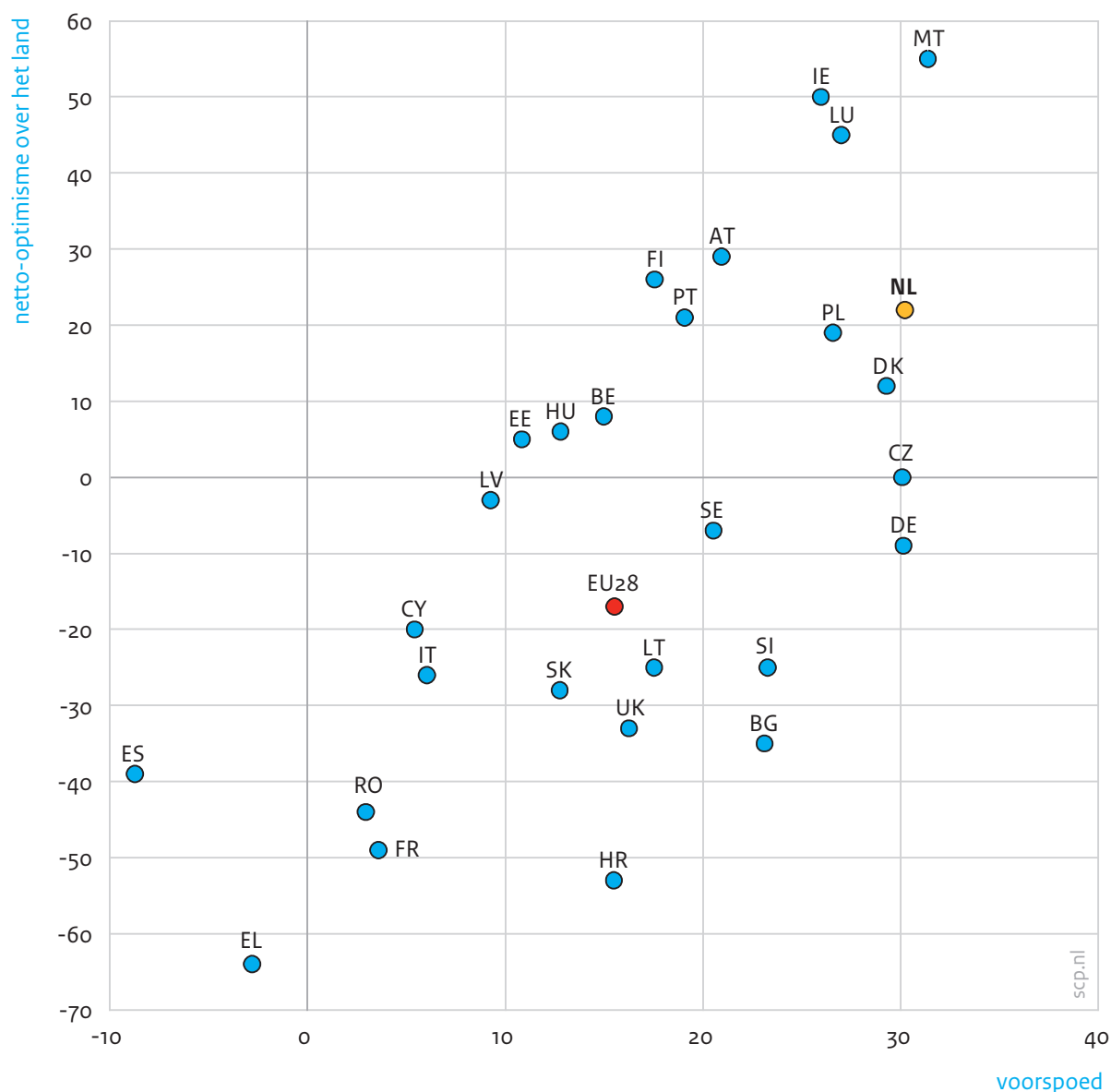
Nederland in Europa en in de tijd

Wat het eerste betreft gaan we uit van de misère-index in hoofdstuk 2 (§ 2.3, figuur 2.13-2.14) en keren die om in positieve richting met de simpele formule: voorspoed = 100 – misère. In figuur 3.5 zetten we de Europese meting van voorspoed in de 28 landen van de Europese Unie af tegen de mate waarin de bevolking van deze landen het per saldo de goede kant op vindt gaan met het land.

Figuur 3.5

Positieve stemming in Nederland in overstemming met feitelijke voorspoed

Feitelijke voorspoed en netto-optimisme in Nederland en de andere EU-lidstaten, personen van 15 jaar en ouder, 2018 (in nationale scores)^a

- a Voorspoed = 100 – EU-misèrescore (zie hoofdstuk 2); netto-optimisme over het land is het saldo van het percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat het al met al de goede kant op vindt gaan met het land min het percentage dat het de verkeerde kant op vindt gaan. De gebruikte landcodes worden verklaard in bijlage A.

Bron: EC (EB 90.3 (november 2018)); hoofdstuk 2 van deze ssn

Nederland bevindt zich in de hoek rechtsboven; dit zijn de landen waar grote feitelijke voorspoed gepaard gaat met groot maatschappelijk optimisme. Alleen in Malta is de voorspoed nog iets groter dan in Nederland en in Ierland, Luxemburg, Oostenrijk (AT) en Finland is de bevolking positiever gestemd over hoe het met het land gaat. In de tegenovergestelde hoek zitten Spanje (ES) en Griekenland (EL) en iets minder extreem Frankrijk,

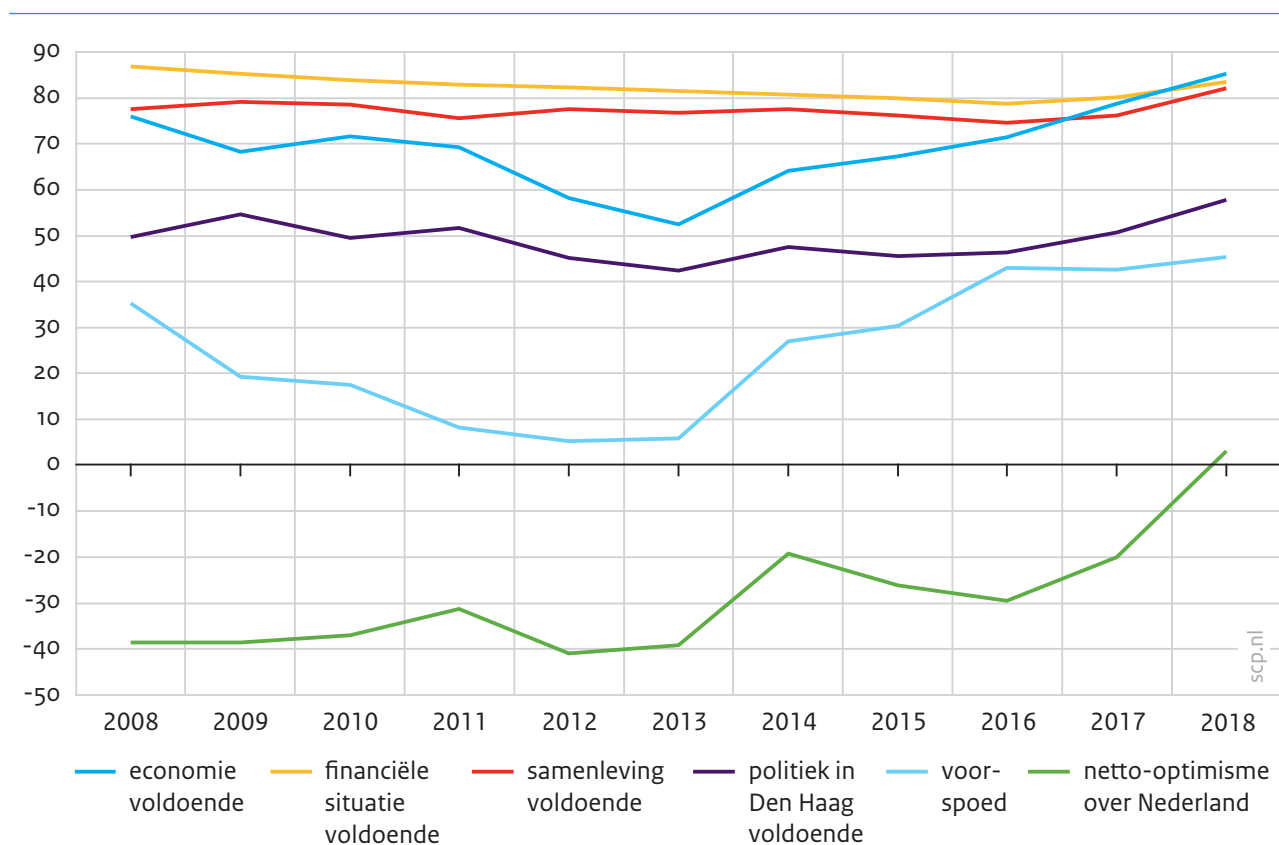
Roemenië, Cyprus en Italië met een combinatie van geringe voorspoed en maatschappelijk pessimisme.¹⁵ In Slovenië en Bulgarije is de voorspoed relatief groot, maar het maatschappelijk optimisme relatief laag.

Figuur 3.6 toont voor de periode 2008-2018 de ontwikkeling in de feitelijke voorspoed in combinatie met de ontwikkelingen in tevredenheid met de eigen financiële situatie, de Nederlandse economie en samenleving, en de Haagse politiek (de percentages mensen die daarvoor een voldoende als rapportcijfer geven) en het maatschappelijk netto-optimisme (het saldo van mensen die het de goede kant en die het de verkeerde kant op vinden gaan met Nederland).

Figuur 3.6

Ontwikkeling van economische tevredenheid en maatschappelijk optimisme overeenkomstig feitelijke voorspoed

Jaarcijfers voor voorspoed,^a tevredenheid,^b en maatschappelijk netto-optimisme, 2008-2018 (in procentpunten)^c

a In scores.

b In voldoende in procentpunten.

c Voorspoed = 100 – NL-misèrescore (zie hoofdstuk 2). Zie Den Ridder et al. 2019 voor de overige, aan het COB ontleende indicatoren.

Bron: SCP (COB'08/1-'18/4); hoofdstuk 2 van deze ssn

De ontwikkelingen in tevredenheid met de economie en het optimisme over Nederland volgen ruwweg de ontwikkelingen in feitelijke voorspoed; de andere ontwikkelingen in de publieke opinie staan daar los van.¹⁶

Waardering van politiek en samenleving afhankelijk van leefomstandigheden

Voor Nederland als geheel zien we dus een samenhang tussen de feitelijke voorspoed en de publieke opinie over ontwikkelingen van de economie en van het land. Maar hoe zit het op individueel niveau binnen Nederland? Daarvoor kan de vraag worden gesteld of mensen die er objectief beter aan toe zijn en die meer voorspoed ervaren, ook positiever gestemd zijn over hun leven, gelukkiger zijn enzovoort. Die vraag wordt elders in dit rapport opgeworpen (zie hoofdstuk 12). In dit hoofdstuk richten we ons op een andere vraag, namelijk in hoeverre de verschillende houdingen van mensen tegenover samenleving en politiek gerelateerd zijn aan hun leefsituatie, hun evaluatie daarvan en hun persoonlijke perspectieven. We kijken in tabellen 3.9 en 3.10 naar de samenhang van vier waarderingen van de samenleving en de politiek met een aantal kenmerken van individuen.

Tabel 3.9

Grote opleidingsverschillen in waardering van politici, maar niet van de samenleving

Waardering van samenleving en politici, personen van 18 jaar en ouder, naar achtergrondkenmerken,^a 2017/'18 (in scores en afwijkingen)^b

	waardering samenleving		waardering politici	
	scores ^c	afwijkingen ^d	scores ^e	afwijkingen ^d
allen (100%) ^f / score referentiecategorie ^g	65	55	48	28
man (50%) (ref.)	65		51	
vrouw (50%)	64	0	46	-3
18-34 jaar (27%)	64	+1	57	+8***
35-64 jaar (52%) (ref.)	65		48	
≥ 65 jaar (22%)	66	+2**	38	-3
lager opgeleid (24%)	63	-1	28	-10***
middelbaar opgeleid (40%) (ref.)	64		44	
hoger opgeleid (35%)	67	+1*	67	+18***
laag inkomen (25%)	62	-1	37	-5**
middeninkomen (57%) (ref.)	65		48	
hoog inkomen (18%)	67	+1	65	+8***
is niet tevreden met het huishoudensinkomen (18%) (ref.)	60		35	
is daarmee wel tevreden (82%)	66	+3***	51	+5*

Tabel 3.9
(Vervolg)

	waardering samenleving		waardering politici	
	scores ^c	afwijkingen ^d	scores ^e	afwijkingen ^d
ziet geen kansen om in het leven vooruit te komen (15%) (ref.)	63		29	
ziet daartoe wel kansen (85%)	65	+1	52	+10***
geeft een 1-7 voor de eigen maatschappelijke positie (42%) (ref.)	61		40	
geeft daarvoor een 8-10 als rapportcijfer (58%)	68	+5***	54	+6***
geeft een 1-7 voor de eigen woonomgeving (33%) (ref.)	61		46	
geeft daarvoor een 8-10 als rapportcijfer (67%)	67	+4***	49	+1
verklaarde variantie		11%		19%

- a Hun aandeel in de bevolking is tussen haken aangegeven in procentpunten.
- b In scores van losse categorieën en afwijkingen van een samengestelde referentiecategorie.
- c Tot 0-100 getransformeerde rapportcijfers, gegeven in antwoord op de vraag 'Hoe tevreden bent u met de Nederlandse samenleving?'
- d Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten: afwijkingen van de referentiecategorie. Significantie: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ en *** $p < 0,001$ (tweezijdig).
- e Schaal (KR-20 = 0,74) van 0 (met alle drie eens) – 100 (met alle drie oneens) met 'Mensen als ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet', 'Ik denk niet dat kamerleden en ministers veel geven om wat mensen zoals ik denken' en 'Kamerleden letten te veel op het belang van enkele machtige groepen, in plaats van op het algemeen belang.'
- f Selectie van 2130 uit 2386 respondenten van wie alle kenmerken bekend zijn.
- g De referentiecategorie is een combinatie van alle met 'ref.' aangeduide categorieën: een man tussen de 35 en 64 jaar, middelbaar opgeleid, enz.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'17/'18)

In tabel 3.9 blijken de gemiddelde cijfers voor tevredenheid met de Nederlands samenleving maar weinig te verschillen tussen categorieën die verschillen in welstand of in tevredenheid met hun situatie. Op een schaal van 0-100 scoort de samenleving bij voorbeeld 62 bij de 25% met laagste inkomens en 67 bij de 18% met de hoogste inkomens. Voor alle kenmerken is de laagste score 60 en de hoogste 68. Combineert men alle acht in de tabel genoemde kenmerken, dan kan men daarmee slechts 11% van de variantie in waardering van de Nederlandse samenleving verklaren. Bij de waardering van (de responsiviteit van) politici zien we grotere verschillen: op een schaal van 0-100 is de laagste score 28 en de hoogste 65 onder respectievelijk lager- en hogeropgeleiden. Deze acht kenmerken samen verklaren 19% van de variantie in waarderingen.

In tabel 3.10 staan andere waarderingen van de samenleving (vertrouwen in instituties) en van de politiek (een combinatie van tevredenheid met en vertrouwen in de Haagse politiek) en ook verschillen de kenmerken van de leefsituatie en persoonlijke ervaringen. Hier zijn de verschillen in waardering van de politiek groter dan de verschillen in waardering van de samenleving. Voor beide waarderingen zien we het grootste verschil tussen mensen die zich in het algemeen wel en niet eerlijk behandeld voelen.

Tabel 3.10

Positiever over maatschappelijke instituties en Haagse politiek als je je eerlijk behandeld voelt

Maatschappelijk vertrouwen en waardering van de Haagse politiek, personen van 18 jaar en ouder, naar achtergrondkenmerken,^a 2018/19 (scores en afwijkingen)^b

	institutioneel vertrouwen		waardering Haagse politiek	
	scores ^c	afwijkingen ^d	scores ^e	afwijkingen ^d
allen (100%) ^f / score referentiecategorie ^g	54	43	48	30
man (49%) (ref.)	55		47	
vrouw (51%)	54	0	48	+2***
18-34 jaar (26%)	55	+1	52	+4***
35-64 jaar (52%) (ref.)	54		46	
≥ 65 jaar (22%)	55	+2**	47	+2**
lager opgeleid (29%)	51	-2**	40	-5***
middelbaar opgeleid (34%) (ref.)	53		46	
hoger opgeleid (37%)	58	+3***	54	+5***
is niet (zeer) gelukkig (25%) (ref.)	48	r	38	
is dat wel (75%)	56	+4***	51	+5***
geeft een 1-7 voor de eigen financiële positie (57%) (ref.)	51		43	
geeft daarvoor een 8-10 als rapportcijfer (43%)	58	+4***	54	+6***
heeft niet het gevoel eerlijk te worden behandeld ^h (29%) (ref.)	47		37	
heeft dat gevoel wel (71%)	57	+5***	52	+9***

Tabel 3.10

(Vervolg)

	institutioneel vertrouwen scores ^c	afwijkingen ^d	waardering Haagse politiek scores ^e	afwijkingen ^d
is onzeker over grip op de eigen toekomst ⁱ (56%) (ref.)	51		43	
heeft het gevoel wel grip te hebben (44%)	58	+2**	54	+4***
verklaarde variantie		15%		21%

- a Hun aandeel in de bevolking is tussen haken aangegeven in procentpunten.
- b In scores van losse categorieën en afwijkingen van een samengestelde referentiecategorie.
- c Schaal (Cronbachs alfa = 0,82) van 0 (voor alle een 1) tot 100 (voor alle drie een 10) met rapportcijfers voor vertrouwen in kranten, tv, grote ondernemingen, vakbonden en rechtspraak.
- d Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten: afwijkingen van de score van de referentiecategorie. Significantie: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$ en *** $p < 0,001$ (tweezijdig).
- e Schaal (Cronbachs alfa = 0,95) van 0 (voor alle een 1) tot 100 (voor alle drie een 10) met rapportcijfers voor tevredenheid met politiek in Den Haag en voor vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering.
- f Selectie van 4793 uit 4865 respondenten van wie alle kenmerken bekend zijn.
- g De referentiecategorie is een combinatie van alle met 'ref.' aangeduide categorieën: een man tussen 35 en 64, middelbaar opgeleid, enz.
- h 'In het algemeen word ik eerlijk behandeld': afwijzing en neutraal versus instemming
- i 'Ik heb het gevoel dat ik weinig grip heb op mijn eigen toekomst': instemming en neutraal versus afwijzing.

Bron: SCP (COB'18/3-'19/2)

Al met al zijn volgens een waaier aan indicatoren persoonlijke voorspoed en welzijn van invloed op hoe men aankijkt tegen de samenleving en de politiek. Voor de waardering van de politiek zijn de relaties sterker dan voor de waardering van de samenleving. Mogelijk wordt de politiek min of meer afgerekend op het eigen welbevinden of, zoals Esaiasson et al. (2019: 1) op basis van Europees onderzoek suggereren: 'Citizens act as if they have signed a happiness contract with "those in power".' Sterk zijn de relaties echter niet; uit ander onderzoek weten we dat burgers in hun oordelen over de politiek veel meer afgaan op wat ze in de samenleving en economisch zien gebeuren dan op hoe het met hen persoonlijk en in hun directe omgeving gaat. Zo is vaak aangetoond dat tevredenheid met de economie belangrijker is voor politiek vertrouwen en steun aan regeringspartijen dan tevredenheid met de eigen financiële situatie.¹⁷

3.7 Tot slot

Voor een eindoordeel over de stemming in Nederland in 2018 / begin 2019 in vergelijking met de jaren 2008-2017 is op basis van dit hoofdstuk zowel een positieve als een negatieve conclusie mogelijk. Wie het positief wil benaderen, kan zeggen dat de stemming in 2018 en begin 2019 relatief goed is. De tevredenheid met de economie is hoog, net als het vertrouwen in democratie en politiek. Meer mensen vinden het de goede kant op gaan met

het land en mensen zijn minder negatief over omgangsvormen. In de eerste helft van 2019 is de stemming weer wat minder, maar nog steeds positiever dan in de afgelopen tien jaar. Zoals altijd is de stemming in Nederland beter dan in de meeste andere EU-landen. De algehele stemming is in 2018, kortom, lang niet slecht, maar niet alle ontwikkelingen gaan de goede kant op. Dat wil zeggen: voor wie het ideaalbeeld hanteert van een land waarin een grote groep het de goede kant op vindt gaan en enige mate van vertrouwen heeft in politiek en bestuur. Een relatief goede stemming betekent immers niet dat het louter positiviteit is wat de klok slaat. Het politiek vertrouwen blijft laag – zeker in vergelijking met dat in andere instituties –, het politiek cynisme is groot en stabiel in de tijd, en een aanzienlijk deel van de mensen vindt dat Nederland zich in de verkeerde richting ontwikkelt. Er zijn zorgen over het samenleven, over immigratie en integratie, over de kosten van de gezondheidszorg en over de kwaliteit van de ouderenzorg. En steeds vaker ook over klimaat en milieu. In 2019 is er ten opzichte van 2012 een toename in het conflictdenken. Meer mensen schamen zich om Nederlander te zijn.

De publieke opinie over hoe het met het land en de politiek gaat, hangt samen met de feitelijke voorspoed. Hoe individuele Nederlanders het in de samenleving en politiek vinden gaan, staat niet los van hoe het hun persoonlijk vergaat en hoe ze hun maatschappelijke positie zien. Die samenhang is echter niet sterk. Mensen beoordelen de politiek minder op basis van haar bijdrage aan de eigen welvaart en het persoonlijk welbevinden dan op basis van opvattingen over hoe het gaat met de economie en over maatschappelijke kwesties. De vraag hoe *opvattingen* over maatschappelijke kwesties samenhangen met iemands feitelijke situatie, bespraken we niet in dit hoofdstuk. In eerder onderzoek is echter vaker een relatie gevonden tussen opvattingen over maatschappelijke vraagstukken en iemands maatschappelijke positie. Opleidingsniveau speelt een rol bij alle drie de hier behandelde kwesties: hogeropgeleiden vinden klimaat vaker een probleem en zijn positiever over de multiculturele samenleving en over de EU (o.a. Bovens en Wille 2014; Dekker en Den Ridder 2019b; Hakhverdian en Schakel 2017; Hakhverdian et al. 2013). Maar ook dat is niet het hele verhaal. Uit onderzoek naar opvattingen over immigranten blijkt bijvoorbeeld dat negatieve opvattingen over immigranten eerder voortkomen uit zorgen over de culturele impact van migranten op het land als geheel dan uit persoonlijke economische omstandigheden (Hainmueller en Hopkins 2014). Een focus op de relatie tussen iemands positie en zijn opvattingen (of oordelen) suggereert dat als iemands positie verandert, zijn opvattingen zullen mee veranderen. Die mogelijkheid bestaat. Maar iemand kan ook een bepaalde mening hebben over klimaat, de EU of immigratie uit een bepaalde overtuiging – en die mening kan in theorie los staan van iemands feitelijke situatie.

Noten

- 1 Zie www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Culturele_veranderingen_in_Nederland_CV. In cv'10/'11 is de vragenlijst van het onderzoek herzien, waardoor sommige vraagformuleringen licht zijn gewijzigd. Waar dit vertekeningen opleverde, is daarvoor in de tabellen gecorrigeerd.
- 2 Zie www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Continu_onderzoek_burgerperspectieven_COB.
- 3 Zie <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm>. Op de data van de Eurobarometer is wel kritiek mogelijk (en dan vooral op de vragen die over de EU zelf worden gesteld, zie bv. Bethlehem en Van Holsteyn 2017; Dekker en Den Ridder 2019b: 12), maar wij zijn van mening dat de data, in samenhang met andere databronnen, wel te gebruiken zijn voor vergelijkingen door de tijd en de langere termijn.
- 4 'Hieronder staan steeds twee sociale groeperingen die van elkaar verschillen en zelfs weleens in strijd met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u de tegenstelling is tussen deze twee groepen?'
- 5 'Hieronder staan steeds twee sociale groeperingen die van elkaar verschillen en zelfs weleens in conflict met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u in ons land het conflict tussen deze twee groepen is?'
- 6 Zie verder Dekker en Den Ridder (2019a: 34-35). Er is gevraagd naar tegenstellingen en conflicten tussen 'arme en rijke mensen', 'lageropgeleiden en hogeropgeleiden', 'allochtonen en autochtonen', 'werklozen en mensen die werk hebben', 'jongeren en ouderen', 'werkgevers en werknemers', 'de arbeidsklasse en de middenklasse' en 'vrouwen en mannen'.
- 7 Wat in de tweejaarlijkse cijfers in tabel 3.2 onzichtbaar blijft, is dat er met name bij het vertrouwen in politieke instituties de nodige schommelingen zijn. In het kwartaalonderzoek van het COB is dat wel zichtbaar, zie o.a. Den Ridder et al. (2019).
- 8 Denk bijvoorbeeld aan onderzoek van onderzoeksbureaus als I&O Research en Motivaction. In de ESS'16 is een module opgenomen over klimaat (zie www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS8_toplines_issue_9_climatechange.pdf).
- 9 In Culturele veranderingen werd er slechts sporadisch naar gevraagd; het Nationaal kiezersonderzoek (NKO) bevatte alleen een vraag over kernenergie. Het inmiddels opgeheven onderzoeksbureau NCO/Kaleidos vroeg de afgelopen tien jaar wel regelmatig naar klimaatopvattingen en duurzaamheidsdoelen, zie o.a. Boonstoppel (2017).
- 10 Dat zijn in principe drie verschillende dingen en het maakt dan ook uit welke termen worden gebruikt (zie volgende noot). Het woord 'milieu' levert iets minder weerstand op dan het woord 'duurzaamheid'.
- 11 Als het woord 'milieu' wordt gebruikt, is 68% het daarmee oneens; wordt het woord 'duurzaamheid' gebruikt dan is dat 60%.
- 12 Zie www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS8_toplines_issue_9_climatechange.pdf.
- 13 Overigens zagen we in de vorige SSN wel dat Nederlanders in 2016/'17 vaker vonden dat de West-Europese leefwijze en die van moslims onverenigbaar zijn dan in 2008/'09 (Dekker en Den Ridder 2017: 76). Hierover zijn geen recentere data verzameld; daarom hebben we deze vragen niet opgenomen in deze editie.
- 14 Dat de steun voor migranten afhangt van het soort migrant, blijkt ook uit een internationale studie. Er is meer steun voor asielzoekers van wie men denkt dat ze gemakkelijk werk kunnen vinden, van wie men het vluchtverhaal geloofwaardig en consistent vindt en die christelijk in plaats van moslim zijn (Bansak et al. 2016).

- 15 De correlatie tussen de 28 nationale scores voor voorspoed en voor maatschappelijk optimisme bedraagt 0,66 ($p < 0,001$), de correlatie tussen voorspoed en het economisch optimisme (weergegeven in figuur 3.2) is met 0,29 een stuk minder en niet significant (n.s.).
- 16 Voor de elf jaarmetingen bedraagt de correlatie van voorspoed met economische tevredenheid 0,80 ($p < 0,01$), met netto-optimisme 0,67 ($p = 0,03$), met tevredenheid met de samenleving 0,13 (n.s.), met tevredenheid met de Haagse politiek 0,39 (n.s.) en met tevredenheid met de eigen financiën $-0,19$ (n.s.).
- 17 Zie o.a. Hansford en Gomez (2015), Kiewiet en Lewis-Beck (2012), en voor Nederland Dekker en Gesthuizen (2015) en Den Ridder et al. (2019: 24-25).

Literatuur

- Aarts, K. en J. Thomassen (2008). Dutch voters and the changing party space 1989-2006. In: *Acta Politica*, jg. 43, nr. 2, p. 203-234.
- Bansak, K., J. Hainmueller en D. Hangartner (2016). How economic, humanitarian, and religious concerns shape European attitudes toward asylum seekers. In: *Science*, jg. 354, nr. 6309, p. 217-222.
- Bethlehem, J. en J. van Holsteyn (2017). Ecobar? Onderzoekstechnische haken en ogen van de Eurobarometer. In: A.E. Bronner, E. Brüggem, P. Dekker, E. de Leeuw et al. (red.), *Ontwikkelingen in het marktonderzoek. Jaarboek 2017* (p. 111-128). Haarlem: Spaarenhout (MOA-jaarboek 42).
- Boonstoppel, E. (2017). *Nederlanders & duurzaam regeerakkoord*. Amsterdam: Kaleidos Research. Geraadpleegd op 13 juni 2019 via: <http://kaleidosresearch.nl/publication/>.
- Bovens, M. en A. Wille (2014). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Prometheus.
- cbs (2019). *Consumentenvertrouwen voor het eerst in 4 jaar negatief*. Geraadpleegd op 16 mei 2019 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/08/consumentenvertrouwen-voor-het-eerst-in-4-jaar-negatief>.
- Dekker, P. en M. Gesthuizen (2015). Politiek vertrouwen in crisistijd. Nationale ontwikkelingen en economische effecten. In: J. Boelhouwer, G. Kraaykamp en I. Stoop (red.), *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (p. 73-92). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2017). De publieke opinie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en A. Wennekers (red.), *De sociale staat van Nederland 2017* (p. 57-86) Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2019a). *Burgerperspectieven 2019*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2019b). *Wat willen Nederlanders van de Europese Unie? Een verkenning met enquêtes, een onlinedialoog en focusgroepen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., L. van der Ham en A. Wennekers (2018a). *Burgerperspectieven 2018*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., J. den Ridder, P. van Houwelingen en P. van Echteld (2018b). *Burgerperspectieven 2018*|4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Esaiasson, P., S. Dahlberg en A. Kokkonen (2019). In pursuit of happiness. Life satisfaction drives political support. In: *European Journal of Political Research* (<https://doi.org/10.1111/1475-6765.12335>).
- Hainmueller, J., en D.J. Hopkins (2014). Public attitudes toward immigration. In: *Annual Review of Political Science*, jg. 17, p. 225-249.
- Hakhverdian, A. en W. Schakel (2017). *Nepparlement?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hakhverdian, A., E. van Elsas, W. van der Brug en T. Kuhn (2013). Euroscepticism and education. In: *European Union Politics*, jg. 14, nr. 4, p. 522-541.
- Hansford, T.G. en B.T. Gomez (2015). Reevaluating the sociotropic economic voting hypothesis. In: *Electoral Studies*, jg. 39, p. 15-25.

- Harteveld, E., J. Schaper, S.L. de Lange en W. Van Der Brug (2018). Blaming Brussels? The impact of (news about) the refugee crisis on attitudes towards the EU and national politics. In: *Journal of Common Market Studies*, jg. 56, nr. 1, p. 157-177.
- Heath, A. en L. Richards (2016). *Attitudes towards immigration and their antecedents. Topline results from round 7 of the European Social Survey*. Geraadpleegd op 13 juni 2019 via http://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS7_toplines_issue_7_immigration.pdf.
- Kiewiet, D.R. en M.S. Lewis-Beck (2012). No man is an island. Self-interest, public interest, and sociotropic voting. In: *Critical Review*, jg. 23, p. 303-319.
- Mensink, W. en E. van Miltenburg (2018). Eerder ambivalentie dan polarisatie over het vluchtelingenvraagstuk. In: J. Dagevos, A. Odé, P. Beckers en K. de Vries (red.), *Nieuwe wegen voor vluchtelingen in Nederland. Over opvang, integratie en beleid* (p. 189-212). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ridder, J. den, W. Mensink, P. Dekker en E. Schrijven (2016). *Burgerperspectieven 2016|2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, P. van Houwelingen, S. Kooiker en P. Dekker (2019). *Burgerperspectieven 2019|2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rooduijn, M. (2017). *Ruk naar rechts?* Geraadpleegd op 13 juni 2019 via <http://stukroodvlees.nl/ruk-naar-rechts/>.
- Spruyt, B. (2014). Vlaanderen: conflictdenken als (nieuwe) scheidslijn. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 79-100). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Steenvoorden, E. (2016). *Societal pessimism. A study of its conceptualization, causes, correlates and consequences*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.